

FILEP TAMÁS GUSZTÁV

MECÉNÁS ÉS GAZDA

Szász László: *Bánffy Miklós. Az erdélyi szellem arisztokratája*, MMA Kiadó, Budapest, 2020, 288 oldal

Bánffy Miklós személyiségéről és műveiről évtizedeken át főleg tudatosan vagy akaratlanul manipuláló szövegek jelentek meg Magyarországon és Romániában, s gyakran azok is, akik óvatos kísérleteket tettek arra, hogy visszameljék őt a kánonba, a kultúrpolitika némi jóhiszeműségében vagy inkább korlátoltságából eredő befolyásolhatóságában reménykedve olyan kontextusba voltak kénytelenek helyezni alkotót és művét, amellyel esetleg elhithető, hogy bizonyos vonásai révén részlegesen beilleszthetők a *haladó hagyományba*. A közvélekedésben, főleg az 1945 után felnőtt nemzedékében az életműnek sokáig nem volt árfolyama; Magyarországon kitartó utánajárással antikváriumokban be lehetett ugyan szerezni Bánffynak majd minden szépirodalmi művét (erre Erdélyben nemigen volt esély), de a könyvpiacra 1989 előtt csak két könyve került. Romániában a Kriterion Könyvkiadó 1981-ben Sóni Pál előszavával kiadta két kisregényét, a *Reggeltől estig*et és a *Bűvös éjszakát*, de az *Erdélyi történet* című trilógiájának a Kriterion tervében szereplő kiadását már letiltották. Az 1989 előtti magyarországi kiadástörténet tragikomikus: a Helikon 1982-ben kiadta a trilógia első kötetét – annak az Illés Endrének a bevezető tanulmányával, aki korábban szépen továbbépítette, elmélyítette, véglegesítette a Bánffy dilettáns voltáról máig átöröklődött sémát – aztán slussz, a többiről megfeledkezett. (Gondolom, azért, mert a korábbi szellemi vesztégszár miatt a Bánffy-kultusz halvány árnyéka sem létezett, így a vállalkozás nem bizonyult jó üzletnek.)

Ma már Bánffy műveinek sok kiadása van, az író – ismertsége növekedésének arányában – egyre népszerűbbé, olvasottabbá vált Erdélyben s bizonyára itthon is (bár magyarországi kiadó, nyilván ismét üzleti megfontolásból, sokáig nem szánta rá magát, hogy önállóan belevágjon Bánffy-könyvek kiadásába, így a budapesti Balassi a kolozsvári Polissal közösen indította útnak az életműsorozatot), s ehhez amellet, hogy a művek viszonylag könnyen megszereshetők, nyilván a számos új értelmezés, elemzés is hozzájárult. Magyarul több monográfia, tanulmány-, illetve konferenciakötet jelent meg az íróról, amelyek rendszerint a polihisztort, a több területen, művészeti ágban marandó teljesítményt nyújtó *reneszánsz embert* idézték meg – s teremtték meg a reneszánszát. Az *Erdélyi történet* – melyet a kommunista korszakban rendszerint fanyalogva emlegettek, sőt, néhányan, akik, úgy látszik, örökre bedől-

tek az akkori kiszámított, tudatosan álobjektív értelmezésnek, ezt teszik ma is – egymás után több világnyelven is napvilágot látott és sikert aratott. Az erről szállingózó hírek szintén hozzájárulhattak ahhoz, hogy az író ma magyarul is többen olvassák, mint azelőtt. Továbbá munkásságáról elkötelezett hívei emlékkonferenciákat szerveztek, dokumentumfilmeket rendeztek; vándorkiállítását működtettek, amely jelmeztervezői, grafikusai, sőt zeneszerzői múltját, eredményeit is bemutatta. Érdekes: játékfilm viszont nem készült novelláiból, regényeiből, s arról sem tudok, hogy Attila-drámája, *A nagyúr* egyik, Vidnyánszky Attila látomása szerint átalakított változatán (*Isten ostora*), meg *Az ostoba Li* zalaegerszegi bábjáték-átdolgozásán kívül valamely színpadi művét újra bemutatták volna Magyarországon. Ismereteim szerint Erdélyben is csak a *Martinovics*-ot játszották évtizedekkel ezelőtt – Marosvásárhelyen, 1993-ban, szinte már egy emberöltővel ezelőtt. S van egy-egy hír olvasósínházi bemutatókról. Noha négy évtizede, a Ceaușescu-diktatúra korában a legnagyobb erdélyi rendező, Harag György tette szavá: újra föl kellene fedezni a drámaíró Bánffy-t. Harag nagyon komolyan felkészült a *Martinovics* megrendezésére, de tervét Bukarestben keresztülhúzták.

Úgy érzek, a hivatásos fanyalgók száma csökken, a kritikátlan rajongóké nő; ugyanakkor az életpályát és életművet méltányoló szerzőknél is gyakran találkozunk sztereotípiákkal és értetlen olvasatokkal (legkézenfekvőbb itt a Bánffy-ról könyvet író Takács Péter néhány novellaértelmezésére hivatkoznom). Fontos jelenség, hogy a méltatók sokszor egységben látják és mutatják föl az alkotó különféle művészeti ágakban született produktumait mint ugyanazon szellem származékait, tehát jogosan, csak éppen felsorolás-szerűen, tagolatlanul, a más-más területeket összekötő motívumok azonosítása, felmutatása nélkül.

Szász László irodalomtörténész, kritikus, esszé- és prózaíró Páskándi Gézáról és Székely Jánosról szóló monográfiák, kritika- és tanulmánykötetek, valamint egy szépirodalmi műveket, novellákat, kisregényeket tartalmazó könyv után, a transzilvanizmus érvényességét firtató, feltámasztásának lehetőségeit latolgató kutatómunka közepette most tudatosan a *szépiró Bánffy Miklósról* írt könyvet a Magyar Művészeti Akadémia monográfiatorozatába. Tudja, hogy hőse különböző területeken nyújtott tevékenysége szétszalazhatatlan, s bár munkája irodalomelméleti felkészültségről tanúskodó, csak kis részben alapkutatásokra épülő, de a gazdag szakirodalomra bőven reflektáló, egyébként nemcsak a szakmai közönséget megszólító *irodalomtörténeti monográfia* (a bonyolultabb tudományos terminológiát csak ott használja, ahol muszáj), amelyben együtt szerepel életrajz és életműelemzés, tehát minden területre kitér valamiképpen – kiindulópontja a személyiség értéktudata.

Ebből (is) következik, hogy az értelmezés és értékelés nem kronologikusan, az életutat követve és a művek megjelenése szerint halad („Magam nem szándékozom újabb életrajzzal bővíteni a Bánffy-szakirodalmat; a nélkülöz-

hetetlen biográfiai tények természetszerűen, s lehetőleg észrevétlenül kísérik az irodalmi művek megértését és keletkezéstörténetét” (9. p.), hanem a személyiség központi értékmotívumát, -motívumhálóját keresi, és ahhoz kapcsolja az adott szövegeket. Szász tudja jól, hogy Bánffy-nak munka közben egyszerre volt fontos – hogy Attila-drámájából vegyek példát – a hun lovas látványa, lova, ruhája, mimikája, fegyvere – és az is, amit mond. (Így a drámák ismeretetésénél maga hívja fel a figyelmet, hogy azok vérbeli színházi ember művei, aki díszlet-, jelmeztervező, rendező is egyben, összművészetben gondolkodik, így pusztán a szöveg vizsgálatával nem tudjuk maradéktalanul rekonstruálni Bánffy eredeti látomását.) A monográfus élet és életmű vezérlő elvét hőse társadalmi helyzetével összefüggésben a *mecénás*, illetve a *nemzetgazda* szerepének vállalásában jelöli meg – ezt ütközteti az arisztokrácia köz- és népszolgálat-vállalására vonatkozó egyéb nézetekkel meg a meggyőződés-nélküli hivatkozásokkal; a Bánffy-művekből összeállítható arisztokrata- és politikuskritika regiszteréből kiindulva e szerepvállalás gyakori csődjével, illetve annak megtagadásával. Az egyik régi dogma Bánffyval kapcsolatban az, hogy az 1918 előtti magyar társadalom ábrázolása műveiben, főként éppen a trilógiában idillikus, vagy legalábbis túl megbocsátó. Ma már talán nem kell érvelni amellett, hogy ez is politikai-ideológiai olvasat szüleménye volt; hogy ne köntörfalazzak, szimpla hazugság. Esetleg (jobb esetben) szövegértelmezési problémák (hiányosságok) származéka. Az azonban tény, hogy Bánffy életútjának volt olyan szakasza is, amelyben illettek rá a léhűtő arisztokratákról rögzült közhelyek. Szerencsére – jó támpontot nyújtva a későbbi produktum értékeléséhez. Fiatalon a nyegle és gazdag ficsúrok aranyéletét élte, s az első nagy lecke, egy öt zárlat és felügyelet alá helyező családi döntés után ébred rá, mire kötelezik származása, családja történelmi múltja, a jártasságok megszerzésének számára természetesen adódó lehetősége – és főleg a képességei. Egyszerűen: a feladat találja meg őt. Politikai, nemzetgazdasági, mecénási tevékenysége értelemszerűen csak történelmi monográfia hőségévé tehetné volna. Szász azonban döntően a több területen érzékeny alkotó szellemi produktumaira volt kíváncsi, minden egyéb az irodalmi életmű súlyára, értékének megállapítására irányuló munka tágabb kereteként érdekl. A könyv az egyik olvasatban vitairat.

Hogy Bánffy személyét, munkásságát, műveit évtizedeken át előítéletekkel kezelték, tudjuk. Szász érdeme, hogy ezeket tételesen sorra veszi, elkülöníti, szembeállítja, s olyanokat is tudatosít, amelyekre nem irányult eddig közfigyelem. A legismertebb toposz a társadalomtól tudatosan elszigetelődő, gögös arisztokratáé, a másik – éles ellentétben ezzel – a különböző művészetekbe belekontárkodó főúri dilettánsé. E kettő egybegabalyodva uralta az ÁVH- és Szekuritáté-uralom ma rejtélyes okból (úgymond tudományos objektivitással) *államszocializmus*nak nevezett korszakát – alapjai azonban jóval korábbiak. A közvélekedés szerint a kultúra művelésére és működtetésére a

saját meggyőződése szerint egyedül jogosult, ezeket saját terrénumának tartó *polgár* minősítette (volna) őt így; én azonban arra gyanakszom, hogy az efféle szimplifikálás inkább a feltörekvő, illetve zárt társadalmi közegekből kitörő, a sajtót, könyvkiadást a századforduló táján tömegesen ellepő *kispolgárnak* a szemléletéből fakad. Valójában a polgár-művész klasszikus típusának, művészek és gondolkodók rétegének számos kiválóságával Bánffy már jóval Trianon előtt egy húron pendült; a Nemzeti Színház és az Operaház intendánsaként szoros kapcsolatban állt a színházi, zeneművészeti elittel, köztudott, hogy ő mutattatta be Bartók akkor még „érthetetlennek” nevezett zeneműveit, *A fából faragott királyfit* (1917) és *A kékszakállú herceg várát* (1918) – Bartókkal közös képe a *Színházi Életben* önmagában szemléletes cáfolata a sokarcú ellenmítosznak. Az 1918. október 28-i lánchídi csata híre pedig megszokott társaságában, a „hétfői vacsoránál” érte, Molnár Ferencsel, Herczeg Ferencsel, Miklós Andorral, Heltai Jenővel és Ambrus Zoltánnal közös asztalnál. Szívesen olvasnék olyan könyvet, mely részletesen föltárja, hogyan és mikor nyert teret az a szemlélet, mely szerint a művészetek, az irodalom, közírás területein az arisztokratáknak semmi keresnivalójuk nincs. Hiszen például a Bánffy születése előtti évtizedekben még senki nem tartotta természetellenesnek, hogy egy báró – Jósika Miklós – teremti meg a szalonképes magyar regényt, egy másik pedig – Kemény Zsigmond –, amellet, hogy a magyar széppróza egyik legkimagaslóbb alakja lesz, hírlapíróként és lapszerkesztőként válik a kiegyezés egyik előkészítőjévé. Különbö a rendkívül ötletlen, ám rendíthetetlen váddal szemben talán érdemes megjegyezni itt, hogy 1848 után, szemben a közvélekedéssel, nincs nemesi vagy – *horribile dictu!* – arisztokrata jogállás, nincsenek különjogok, leszámítva arisztokratáknak a felsőházba a király által történt kinevezését, amit viszont az érintettek nem jogként, hanem kötelességként fogtak föl.

Szász rámutat arra, hogy Bánffy „ledilettánsozása” másból is származhat: stílusirányzatok kibékíthetetlen ellentmondásából, sőt harcából. A monográfus az írói, grafikus, díszlet- és jelmeztervezői életművet az időközben más irányokkal is kontaminálódó szecesszióhoz köti, ennek hatását az összteljesítménynek talán minden ágában kimutatja, s azt is megérteti, hogy új izmusok, módszerek, nyelvek hívei és követői az első világháború után ezt időszerűtlennek tartották. Idézi például a székely festőt, Nagy Imrét, aki szerint Bánffy jelentős író, de tehetségtelen grafikus. Jóllehet „tanult festeni”, s éppen Székely Bertalantól, akiről utóbb esszét is írt. Csakhogy a harmincas évekre már Székelyt is régen kivették a kánonból.

Továbblépve a monográfus szembeesíti az *előítéletekből* cizellált *politikai ítéletek* két, egymással diametrálisan szemben álló csoportját: a nyilasok például Bánffyt (és körét, a Helikon írói közösséget) liberálisnak, szabadkőművesnek, „zsidóbérenc”-nek, a későbbi kommunista ideológusok és irodalomtörténészek pedig az osztályharc elszabotálásáért felelős reakciónak, a kizsákmá-

nyoló, népelnyomó úri osztály megtestesítőjének tekintették, akinek fontos szerepe volt abban, hogy a környezetében lévő írók, a helikonisták mindvégig esztétikai szempontokat követtek, nem pedig a proletkult eszményét akarták győzelemre vinni. Már e két szempontból is logikusan következik, hogy a monográfia hőse az érdekek egyensúlyán alapuló polgári társadalom elkötelezettje volt, nem a nyilasok és kommunisták által gyűlölt, egyébként Magyarországon szaktudományos értelme szerint sosem működő feudalizmusé.

Ezek az előítéletek gyakran még ma is élnek tehát, nemegyszer azok között is, akik Bánffy életútját egyébként tanulságosnak, az életművét pedig értékelhetőnek tartják. Hivatkozási alapjuk, ahogy ezt magam személyesen is megtapasztalhattam, például még *mindig* Illés Endre *A dilettante* című, több mint ötven évvel ezelőtt írt, egyébként hatásos esszéje, amelynek ideológiai indoktrináltságát Szász tételesen bizonyítja. (Kós egyébként rögtön reagált erre az *Utunk* 1969-es évkönyvében, én itt most Áprily Lajosnak írt leveléből idézek; a citátumot Dávid Gyula egyik esszéből vettem át: „Bevallom, felháborított a nagyképű, vállveregető, hang, amivel ez a szürke írófióka, ez a szorgalmas mesterember merészel beszélni arról a 'nagyúrról', akivel annak idején mint a Révai-testvérek alázatos cselédje, csak hasra vágódva mert tárgyalni. De Illés Endre 'dilettánsa' azért mégis igazi művész volt. Nem csak az Élet művésze, hanem az irodalomé is, Illés E. elvtárs pedig mégis csupán amolyan író-szakmunkás, mesterember, aki most látja idejét, hogy a halott művész nagyúrba vitézül belemarjon. Hogy itt nálunk sok a sakál ma, azt tudva-tudom, de Nálatok sem vezett ki e nemes vad.”¹)

Szász a negatív toposzokat sorra véve már Ady Endrére is rábizonyítja, hogy a sokak, így korábban e recenzió írója által is pozitív kicsengésűnek tartott Bánffy-cikkei, melyben a grófot nem dilettánsnak, hanem a „a legszebb értelmű és úriságú amatőr”-nek minősítette, valójában nyegle szurkálódások, ráadásul nem is valamely figyelmes olvasat eredményei. Egy, a monográfiában lábjegyzetben szereplő Bölöni György-idézetből ugyanis az derül ki, hogy Ady nem nagyon olvasta el a recenzált könyveket.

A következő makacs, Szász szerint Bánffy írói recepcióját deformáló előítélet szerint a gróf szépirodalmi művei társadalmi-politikai kulcsszövegek, az események valódi cselekményeket tükröznek, hőseit élő személyekről mintázta. A legismertebb toposz szerint a trilógia főhősének szerelmét, Milóth Adrienne-t Bornemisszáné Szilvássy Karoláról. Az irodalomelméleti ellenérvek mellett Szász már a könyv elején idézi Bánffynak egy Mikó Imre által átörökített megjegyzését, mely szerint a regény hősei prototípusokból vannak megszerkesztve. A monográfus megalapozottan különíti el az életmű két rétegét, a fikcionális és a referenciális a szövegeket – sőt a két Bánffy- emlékirat

¹ Idézi DÁVID Gyula: Bánffy és Kós, In: Uő.: *Elődök nyomában, kortársak közelében. Előadások, emlékezések, tanulmányok*, Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2018, 159–160. p. (A levelet eredetileg Sas Péter adta közre.)

között is kimutatja a különbségeket az irodalmi igénnyel írt *Emlékeimből* és a hagyományosabb értelemben szigorúan memoárjellegű, politikai tanulságokat örökül hagyó *Huszonöt év* összehasonlításával (lásd ennek alapjairól Az elbeszélés művésze a dokumentumprózában című alfejezetet, 54–58. p.). Szemléletes az is, ahogyan azt tárgyalja, hogyan cáfolja Bánffy az őt ért vádakat *egy az egyben* a memoárokból, és hogyan a reneszánsz novellák mintájára, de a 17. század emlékiratnyelvezetét mímelve írt apokrifben, a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléjában*. Az, amit a szakirodalom, sőt, már a korabeli sajtó is koportált Bánffy politikai ambícióiról Erdélybe való hazatérése után, az adott akkori formában nem hiteles, de talán nem teljesen alaptalan. Az első világháború utáni években, majd a Szekuritáté uralma idején szinte „hivatalos” álláspont volt, hogy Bánffy efféle tervekkel tért vissza szülőföldre. Magam egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy ő is, Bethlen István is tudták, egyszer majd valóban szükség lehet arra, hogy újabb politikai feladatkört vállaljon. Döntő szándéka ekkor mégis az lehetett, amit ő maga mondott erről. Aki sűrűn lapozgatja a korszak erdélyi magyar napilapjait, efféle forrásszövegeket találhat hazatérésének okáról: „Nagy csodálkozással olvastam azokat az újságcikkeket, amelyek Erdélybe való visszatérésemet tárgyalták. A legkülönbözőbb híresztelések között az a hízelgő, de teljesen alaptalan állítás lepett meg leginkább, hogy a Magyar Párt elnökjelöltjének is megtekintették. Nehéz volna minden ilyen hírt külön-külön megcáfolni. Csak azt jelenthetem ki egyszer s mindenkorra, az összes megjelent és ezután megjelenő cikkekkel kapcsolatban, hogy semmiféle politikai szándékaim nincsenek. Amit különben már számos alkalommal hangsúlyoztam. Egyszerűen ezért fogok visszatérni Erdélybe, mert ez a szülőföldem, Erdélyhez ezer kapocs fűz és itten vagyok otthon.”² (Már önmagában az is hitelesíti ezt a szememben, hogy az interjút éppen a magyarországi szerepmanírokat nevetségessé tevő *Maskara* kolozsvári bemutatója előtt tette. Ezt a színdarabot tehát néhány hónappal a budapesti bemutató után Kolozsváron is játszották. Az előadás utáni banketten – amelyen egyébként a vendégek között ott volt a Sziguranca helyi vezérfelügyelője is – az erdélyi írók és művészek nevében Kuncz Aladár köszöntötte az írókat abból az alkalomból, hogy hazatért szülőföldre, ami újabb közvetett bizonyíték amellet, hogy Bánffy és Kuncz már Budapesten kidolgozhatott valamely közös programot, amely a Helikon működésében teljesedhetett ki.)

Későbbi politikai tevékenységeit a királydiktatúra, majd a második világháború idején kényszerűen, kötelességtudatból vállalta.

Referencialitás és fikcionalitás kérdésében Szász álláspontja világos; a trilogia kapcsán erről ezt mondja: „Egyetlen szereplőjében sem érdemes a korszak valamely közismert személyiségének pontosan felismerhető szavait, cselekedeteit firtatnunk, s ha mégis felismerni véljük, annak értelmét csakis a regény

² Bánffy Miklós gróf nem fog Erdélyben politizálni. Ma este lesz a „Maskara” című darabjának bemutatója, *Brassói Lapok*, 1926. május 8., 7. p.

szereplő- és jelentéshálójának összefüggésrendszerében találhatjuk meg.” (147. p.) Nem egy Bánffyról írott tanulmánnyal szemben a művekben nem a politikus tételeinek nyers illusztrációit látja, mindazonáltal a politikai-társadalmi-történelmi tapasztalatok és az opusz között szoros a kapcsolat – a politikus és a művész törekvései közös eszményből származnak. Az irodalmi életműbe, a *teremtett világ*ba viszont az is beépül, amit Bánffy mint politikus és mint *nemzetgazda* akart megvalósítani (ennek kapcsán a monográfus többször is értekezik a több Bánffy-szövegben megjelenő motívumról: a szépség mint cselekvés megvalósításának esélyeiről).

Mi határozta meg Szász szerint Bánffy politikai gondolkodását, mik voltak a céljai, szándékai? 1918 előtt a specifikus erdélyi szempontok képviselője a pesti centralizációval szemben (ebből ered Bethlen István programjával való azonosulása), a külön veszedelem, a román nemzeti követelések realizálódásával, sőt radikalizálódásával a középpontban. Fontos szerepe van az ő – és trilógiája hőse, Abády Bálint – életében is a régiót átfogó szövetkezeti mozgalom programjának, amit nem a románok ellenében, hanem velük együttműködve szeretett volna megvalósítani. Az 1918–1919-et követő néhány évben, amíg a magyarországi politikai elit tagja volt – külügyminiszterként is –, a konszolidáció támogatása, a stabilizáció (a tisztí különítmények visszaszorítása, fölszámolása) s a visszailleszkedés az európai közösség életébe. Erdélyben is, Magyarországon is: az építkezés, a módszeres munka a frázisdömping helyett. Transzilvanista volt, de ez nála nem elsősorban szónoklatokban, hanem kultúra- és társadalomszervezésben valósul meg, az eszmekörről „írásban nem elmélkedik, annak gyakorlatát alázattal és kitartással képviseli” (130. p.), másrészt viszont elkötelezett erdélyiségét az utolsó pályaszakasz „visszatekintő” írásai is konkrétan bizonyítják, nemkülönben az a tény, hogy azok közé tartozott, akik elérték: 1944 őszén Kolozsvárt ne védelmezzék rommá a magyar és német csapatok. Az orosz bevonulásnak, tudjuk, így is rengeteg kolozsvári áldozata volt, a „felszabadítók” több ezer embert deportáltak.

Szász Bánffy irodalmi műveit e szemlélet lenyomataiként is elemzi, ahogy említettem, a stíluseszmények, motívumok, gondolatkörök összekapcsolásával, és közben sok meglepő, de megalapozottnak látszó megjegyzést tesz. Ha nem is előzménytelenül, a *Reggeltől estig* című regényben Thomas Mann előképét látja meg, a *Farkasokról*, amelyet Móricz *Barbárokjához* szoktak hasonlítani és mérni, logikusan megállapítja, hogy az a Móricz-novella születését évtizedekkel megelőzte, az utóbbit kellene mérni az előbbihez. A *Maskara* című színdarabról, melyre mint állítólag suta komédiára korábban szokás volt legyinteni, bebizonyítja, hogy pontos tükrözése annak a küszöblétnek, melybe Bánffy a magyarországi politikai életből való kiiktatódása, de még Erdélybe költözése előtt került, s „a káoszban fuldokló társadalomnak is a paródiája” (236. p., a *Maskara* értékeire különben korábban Kötő József hívta föl a figyelmet). A trilógiának korábban bírálták a nyelvezetét és a szerkezetét is; Szász

most bebizonyítja, hogy azok átgondolt koncepcióból erednek (alfejezetcímek a róla szóló fejezetből: Az *Erdélyi történet*: regény- és világmodell, Világ- és jellemteremtő nyelvezet, Helyszínek és szereplők, Kompozíció; az egész trilogia elemzése: 147–190. p.). Támaszkodik közben a korábbi szakirodalomra, hol bírálva, hogy egyetértően, de minden esetben továbbgondolva az azelőtt mondottakat. Biztosan nem mindenütt, mindenki számára meggyőző, amit állít. De a nyomokon mindig érdemes elindulni. Nem vesztegetnék itt különösebb teret az apróbb hibákra, hiányosságokra; tény, hogy szívesen olvastam volna a *Fortéjos Deák Boldizsár memoriáléja* 1945 előtti utolsó kiadásához csatolt *Kolozsvár ostroma (1704)* című, három darabból álló novellaciklusról, melyet Vidor Miklós akkoriban a memoriálénál is jelentősebbnek tartott (igaz, Vidor a Fortéjos-történeteket nyilván félreolvasta, amennyiben a ciklus ideális olvasóját „a jelen elől menekülő ember”-ben vélte megtalálni). Az, hogy Maniu vasgárdista lett volna, Szász tévedése vagy félreolvasása, az viszont, hogy Kállay Miklós program nélküli politikus lett volna, szerintem a Bánffyé, aki egy levelében utal erre. A lényeg nem ez, hanem az, hogy a monográfia olvasása közben többször éreztem kényszert egy-egy Bánffy-mű újraolvasására; ezek most itt is vannak az asztalomon.

*

Ha már Bánffyról gondolkodom, nem szalasztanám el az alkalmat egy filológiai kérdés valószínű tisztázására. A szakirodalomban gyakran föltűnik az a föltehetően téves adat, hogy az Erdélyi Szépművéses Céh 1944-ben tervezett Bánffy-könyve kéziratának, amelynek *Tarlózás* című előszavát a folyóirat utolsó, 1944/9., szeptemberi száma közölte, nyoma veszett. Elképzelhetetlennek tartom, hogy ez a munka ne lenne azonos az 1946-ban megjelent kötet, a *Bűvös éjszaka* anyagával. Azokat leszámítva, akik ez utóbbit olvasták, kevés híján mindenkit megtévesztett az utalás, amellyel magam Marosi Ildikó régi, az 1974-es *Közelképek* című könyvében közölt Méliusz József-interjújában találkoztam először, azóta pedig megszámlálhatatlanszor és számtalan helyen, s mely szerint '46-ban Bánffynak a *Bűvös éjszaka* című kisregénye jelent meg Kolozsváron önálló kötetként a Józsa Béla Athenaeumnál (amely pedig, azóta tudjuk, azonos az *Erdély Helikon* utolsó évfolyamában közölt *Tannhäuser és a kis princessz* című szöveggel). Szász kötetvégi, a Bánffy-művek alapkiadásait tartalmazó jegyzékében ez az 1946-os *Bűvös éjszaka* szintén kisregényként szerepel, amiből csak arra következtethetek, hogy a ritka kiadványhoz ő sem jutott hozzá, a benne szereplő szövegeket későbbi kiadásokból ismeri, szól is róluk, nagyon helyesen. Ilyen van; az adatot azonban tisztázni kell. A budapesti Helikon 2013-as kiadásában tanúsított eljárás végképp érthetetlen: A fülszöveg szerint: „A kötetben Bánffy Miklós két kisregénye, a *Reggeltől estig* és a *Bűvös éjszaka* kapott helyet. Első kiadásban hajdanán mindkettő Kisbán

Miklós névvel jelent meg, az Erdélyi történet sikere után már Bánffyként szignózva láttak napvilágot.” Ez persze így sem igaz, a *Reggeltől estig* a két háború között, még a trilógia előtt Bánffy Miklós szerzői névvel jelent meg, a *Bűvös éjszaka* pedig jóval a trilógia után íródott, és Kisbán Miklós van rajta föltüntetve szerzőként. A lényeg persze más: az 1946-os kötet nem pusztán a kisregényt (5–62. p.) tartalmazza; a kiadványban ott van még az utolsó menetben írt, Szász által tárgyalt hat novella, amelyekből több meg is jelent akkor az *Erdélyi Helikonban*: *Az ostoba Li* (63–81. p.), a *Kikiáltás* (82–113. p.), a *Lememáme* (114–131. p.), *A fertőzött plánéta* (132–143. p.), *A majom* (144–162. p.) és *A sátán* (163–175. p.). S ezek a novellák ebben a 2013-as kötetben mind ott is vannak, de sem a címlap, sem a tartalomjegyzék nem jelöli őket. (Még furcsább: a fülszövegből kiderül, fogalmazója tudta, hogy a kisregény a novellákkal együtt jelent meg egykor.) Ennek a ritka könyvnek fülszövegéből idézek: „Régóta lappangott bennem ez a tárgy, mégsem írtam meg. A régi békés világban hiányzott hozzá a szükséges háttér. Partizánharcok, váratlan életveszély, fegyveres zendülés ismeretlen fogalmak voltak. – A legutóbbi évek meghozták ezeket. Élővé és érthetővé tették. Ezért írtam meg most, alig két éve, ahogy néhány más kisebb dolgot is, amit az utóbbi idők tragikuma és háborús szenvedése érlelt ki bennem.”

Különösen az első két mondatra érdemes odafigyelni: maradéktalanul egybecseng a *Tarlózás* című, hivatkozott szöveggel: „Végigjártam azon a mezőn, ahol eddigi műveim teremtek és találtam elhullott témákat és ott felejtett írásokat, amiket fölvettem újra, hogy összegyűjtsem ebben a kötetben.”